

Ірина Фаріон

**МИХАЙЛО ХУДАШ:
ІСТОРИЧНА ОНОМАСТИКА
ПІД МІКРОСКОПОМ**

Перед Вами «Добірка студій професора Михайла Худаша: історична ономастика, мовні портрети, спогади» мовознавця-класика, що, відійшовши у вічність 11 травня 2011 року, залишив неоціненні доробки в царині історії української ономастики як відображення українських етногенетичних процесів, діалектології, історії української лексикології та лексикографії.

«Добірку...» укладено на основі переважно журнальних (зрідка газетних і збірникових) наукових публікацій дослідника, що охоплює три основні групи розвідок: *історична ономастика*, зокрема етимологізування антропонімів (назв людей), етніонімів (назв народів), топонімів (населених пунктів) і назв племен; *мовні портрети* знакових мовознавців та видатних постатей Галичини і *спогади* про своїх учителів та колег. Така композиція зумовлена розпорошеністю цих безцінних розвідок у різних та малопоширених джерелах і потребою подати їх окремим виданням, що уяскравить системність наукової праці професора, обґрунтованість його новаторської методології дослідження, етногенетичну та націєцентричну ідеологічну спрямованість кожної розвідки, доглибну фактологічну основу етимологізування і, врешті, через триптих спогадів про своїх учителів та колег, Ю. Редька, І. Ковалика та С. Щурата, заведе нас до серця і душі самого Михайла Худаша – дуже теплої і світлої людини, що часом була схована за сухим, ніби математичним аналізом заплутаного етимологізування найскладніших словознаків нашої культури. Він умів їх розбирати на значущі форманти, як фізик матерію на атоми, із системної співдії яких народжувалося життя Слова. Через скальпель етимолога науковець витягував на поверхню первісні мотиви номінації антропонімів, етніонімів, топонімів, теонімів..., а далі вони ніби самі розповідали про себе і показували українцям їхнє місце у світі.

*Із віддалі часу значення наукової спадщини Михайла Худаша лише зростає. Видання цієї «Добірки...» – це прагнення донести до наукового та суспільного загалу неоціненну роль розвідок професора в розвитку української та світової мовознавчої (передусім ономастичної) науки, це вияв найбільшої шани Учителеві через актуалізацію та популяризацію його праць, створених на новій етноцентричній та етногенетичній методологічній основі: **порівнюючи з усіма – віднайди й утверди своє!***

Із віддалі часу значення наукової спадщини Михайла Худаша лише зростає. Видання цієї «Добірки...» – це прагнення донести до наукового та суспільного загалу неоціненну роль розвідок професора в розвитку української та світової мовознавчої (передусім ономастичної) науки, це вияв найбільшої шани Учителеві через актуалізацію та популяризацію його праць, створених на новій етноцентричній та етногенетичній методологічній основі: **порівнюючи з усіма – віднайди й утверди своє!**

Ця «Добірка...» виходить за основними нормами Правопису 1929 року, який так шанував Михайло Лукич (свого часу він передав мені безцінний скарб – сам проєкт Правопису 1926 року), а також у моєму стилістичному редагуванні, що стосувалося передусім проблеми внормування антропонімійної термінології, яку в початковий та наступні періоди наукової творчості Михайло Лукич вживав по-різному на зразок усталеного вже «відантропонімне походження», а не «відантропонімичне» (бо від твірної основи *антропонім*, а не *антропоніміка*), «відтопонімні особові назви», а не «відтопонімнічні» (бо від твірної основи *топонім*), «антропонімійна термінологія», а не «антропонімична» (бо від твірної основи *антропонімія*), «патронімні суфікси», а не «патронімнічні», «словотвірний тип», а не «словотворчий» (бо *словотворчий* формант) та ін. Стилістичного редагування зазнали також лексико-синтаксичні кальки (зокрема дискурсивні слова), зумовлені написанням більшості раних розвідок у час потужної московськомовної інтерференції в науковому стилі на зразок: *знаходиться у стадії, даний приклад, у свій час, у свою чергу, на Україні, у тому числі, з приводу, віруючі, приналежність, відстоювати, таким чином, в даному відношенні* та ін. У всьому іншому дихатиме матерія живої і непростой логічної синтакси Михайла Лукича, що часом нагадуватиме лабіринти поліфо-

нійної мислі дослідника, як ріки з сотнями річок та потічків, до яких знову доведеться повертатися, щоб назавше стати бранцем чи бранкою цього візерунчастого наукового стилю.

Народився майбутній видатний науковець у селі Демні Миколаївського району, що на Львівщині, 20 грудня 1925 року. Розповідав, що манив Його до себе ліс в його багатстві флори та фауни, ботаніка, біологія. Але не зовсім добрі знання з хемії вивели Його на шлях алхемії слова: спершу від пізнання говірки рідного села, потому до української історичної лексики за матеріялами пам'яток Львівського ставропігійського братства наприкінці XVI – на початку XVII ст. і праці над лексемами до українських історичних словників XIV–XV і XVI – першої половини XVII ст. – відтак до власних назв людей, етнічних груп, племен, народів, населених пунктів і, зрештою, теонімів праслов'янського й українського дохристиянського пантеону, а також – до розвідок про відомих і знакових українських мовознавців Галичини.

У приватній розмові зі мною з гіркотою і сум'яттям Михайло Лукич згадував, що не пішов до лав УПА після розмови з батьком (до речі, сотником Української Галицької Армії), який наполягав, аби Михайло вчився у виші, бо боротьба з московською окупацією зі зброєю в руках на ті часи, на думку батька, була зовсім примарною... Із захопленням і тихою печаллю Михайло Худаш констатував, що його кохана зробила свій вибір на користь боротьби в лавах упівців. Натомість зброєю Михайла, після розмови з батьком, стало Слово і майбутні колосальні знання про його внутрішню форму (етимон) та мотивацію і джерело виникнення найгустішого лексичного пласту – антропонімів, етнонімів, топонімів, теонімів та ін. як свідків наших етногенетичних процесів.

Навчався Михайло Худаш після призову до радянського війська (серпень 1944 – березень 1946 рр.) у Львівському державному педагогічному інституті (згодом з'єднаного з Дрогобицьким державним педінститутом) на філологічному факультеті напряму української філології (1946–1950 рр.), а відтак в аспірантурі під керівництвом доцента Б. Кобилянського (1954–1957 рр.) на кафедрі української мови цього ж закладу. Саме там він познайомився зі засновником львівської ономастичної, зокрема антропонімійної, школи Ю. Редьком, який і став його дорогою в ономастику, хоча тема кандидатської дисертації Михайла Худаша – це історична лексикологія: *«Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (на матеріялах Львівського Ставропігійського братства)»*, яку він успішно захистив 1961 року.

Зі спогадів про Ю. Редька, що поміщені в цій добірці, довідуємося, як формувалися наукові зацікавлення майбутнього науковця і що впливало на кристалізацію його світогляду. Ненароком кинута фраза Ю. Редька *«Може, з вас вийде колись ономаст»* стала пророчою, хоча тоді юний студент навіть добре не знав, що ж це таке ономастика... Роль Ю. Редька у виборі Михайла Худаша була визначальною: *«...тим, що ще в ранні студентські роки я обрав своїм фахом лінгвіста-науковця і сьогодні в розвиток української мовознавчої науки вніс і свою скромну лепту, став доктором філології і професором, завдячую насамперед йому, бо саме він ще в перші роки мого навчання на українському відділенні філологічного факультету Львівського державного педагогічного інституту (1946–1950) не тільки спрямував мене на шлях наукового вивчення рідної мови, ознайомив з азами лінгвістичного дослідження, але й мав чималий вплив на формування мого світогляду»* («Із моїх спогадів про доктора філологічних наук Юлліяна Костьовича Редька»).

Дорога до цієї загадкової і манливої науки *ономастики* пролягала через дослідження говірки рідного села, що, врешті, вилилося в системну роботу збору діалектних матеріалів до Діалектологічного атласу української мови, над яким Педагогічний інститут розпочав спільну роботу разом із Інститутом мовознавства АН УРСР.

Першою публікацією в науковому доробку ще студента Михайла стало його повідомлення про діалектологічну експедицію в Закарпатську Україну [див. Худаш 1948, с. 200]. Саме на цю пору особливий слід у свідомості студента залишила промовиста репліка директора інституту, професора, відомого педагога С. Смолінського – відданого українського патріота, який на загальноінститутських зборах страшного тоталітарного 1946 року звернувся до студентів-росіян, що виступали лише російською мовою, зі знаковими словами: **«Живете в нас в Україні, їсте наш український хліб, то, будьте ласкаві, вивчити і нашу мову»**. У спогадах Михайло Лукич пише, що ці слова він *«ніби й дотепер чує»*... Звісно, що цю сміливість професорові нагадали після вбивства Я. Галана і 1949 року звільнили з посади директора. Не оминула хвиля репресій і наставника Михайла Худаша Ю. Редька, якого теж звільнили з роботи за *«український буржуазний націоналізм»*.

Саме на студентські літа припадає знайомство Михайла Худаша зі ще одним знаковим українським мовознавцем І. Коваликом, що працював на кафедрі української мови Франкового університету. Проте глибші стосунки із засновником дериватологічної школи в українському мовознавстві розпочалися вже в пізніший, зрілий період, коли у 80-ті роки І. Ковалик і Михайло Худаш були членами спеціалізованої вченої ради із захисту докторських дисертацій з українського мовознавства при Ужгородському державному університеті. Поміщені

в цій «Добірці...» спогади про І. Ковалика дають нам можливість заглибитись у внутрішній світ самого Михайла Лукича. Перед нами людина дуже глибока, чуйна, перейнятлива, яка скрупульозно змальовує похмуре тло тоталітарної доби, що і фізично, і морально вбивала видатних українських мовознавців – носіїв нашої високої національної української ідеї в науці. І. Ковалик також зазнав репресій і після розгрому катедри української мови Львівського університету був звільнений із завідувача й переїхав працювати до Івано-Франківська та Дрогобича (1974–1983 рр.). Як згадує Михайло Лукич, на його «необдумане запитання», чому він після звільнення зі Львівського університету подався в інше місто, а не спробував улаштуватися у Львові, наприклад, в Інституті суспільних наук АН УРСР, І. Ковалик промовисто відповів, що саме «за вказівкою тієї ж руки» йому двері до праці за фахом у Львові були закриті усюди... Михайло Лукич у своїх спогадах не полишає цієї дуже складної суспільної-політичної теми війни з українськими мовознавцями і згадує розмови на цю тему з М. Жовтобрюхом, І. Коваликом, Г. Шилом, зокрема про терор українства у 20–30-ті роки. Усе це свідчить про глибоке національне закорінення світогляду Михайла Лукича, без чого не досягнути націєцентричного спрямування всієї його наукової, передусім ономастичної спадщини. Слушно зауважує Роман Яців: «Михайло Худащ є суб'єктом національного інтелектуального противу тоталітарному режиму в українській академічній науці 1950–80-х рр., носієм інформації про визначних діячів науки і культури» [Яців 2005, с. 647]. Лише людина з таким природним національним світоглядом могла виробити: а) вмотивовану, переконливу й аргументовану методичку етимологізування ономастичного матеріалу на питомому, а не запозиченому ґрунті, і водночас розглядати його на широкому межимовному порівняльному

Перед нами людина дуже глибока, чуйна, перейнятлива, яка скрупульозно змальовує похмуре тло тоталітарної доби, що і фізично, і морально вбивала видатних українських мовознавців – носіїв нашої високої національної української ідеї в науці.

Лише людина з таким природним національним світоглядом могла виробити: а) вмотивовану, переконливу й аргументовану методичку етимологізування ономастичного матеріалу на питомих, а не запозиченому ґрунті, і водночас розглядати його на широкому межимовному порівняльному тлі, б) аналізувати історичний ономастичний матеріал як фокус українських етногенетичних процесів.

тлі, б) аналізувати історичний ономастичний матеріал як фокус українських етногенетичних процесів. Після закінчення аспірантури понад 20 років (1957–1980 рр.) Михайло Худаш працював молодшим, потім старшим науковим співробітником відділу мовознавства (згодом історичної лексикографії) Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). Середовище його спілкування творили дуже відомі та авторитетні постаті української науки, про яких Михайло Лукич часто згадував у приватних розмовах і тримав їх глибоко у своїй пам'яті: І. Крип'якевич, Я. Ісаєвич, У. Єдлінська, Г. Нудьга, Л. Коць-Григорчук, Л. Полюга, С. Щурат та ін. Тривалий час він приятелював із сином видатного письменника, державним діячем Семеном Стефаником, про кого згадував з особливим щемом. Слушно зауважив директор Інституту народознавства С. Павлюк, де згодом понад 30 років пропрацював провідним науковим співробітником Михайло Лукич: *«Він багато пережив у своєму житті, пройшовши фронтовими дорогами, розмінуюючи шлях для інших, кожного разу ризикуючи своїм життям, і в радянську епоху завжди відстоював позицію національної культури та історії»* [Павлюк 2012, с. 1043]. Ця метафора від С. Павлюка про *«розмінування шляху для інших»* не випадкова. Михайло Лукич був мінером 227 Окремого загону розмінування, що здійснював роботи з розмінування території Львівського військового округу, і саме він особисто виявив і знищив 7.350 мін, за що був нагороджений відзнакою «Відмінний мінер» (від 4 лютого 1946 р.).

Під час праці в Інституті суспільних наук НАН України Михайло Худаш створює свої розвідки про мовознавців Галичини, які продовжують в українській лінгвістиці таку потрібну серію мовних портретів на тлі доби з проекцією на сучасну національну лінгвістичну проблематику. Ці п'ять розвідок про **Євге-**

К О П И Я

Штамп: НКО СССР 227 ОТДЕЛЬНЫЙ ОТРЯД РАЗМИНИРОВАНИЯ 9 февраля
1946 г. № 32

С П Р А В К А

Выдана минеру 227 Отдельного Отряда Разминирования тов. ХУДАШ
МИХАИЛУ ЛУКЬЯНОВИЧУ в том, что он действительно во время нахождения в части производил работы по разминированию территории Львовского Военного Округа, при этом им снято и уничтожено 7350 мин./семь тысяч триста пятьдесят мин/. На работах по разминированию проявил себя дисциплинированным, находчивым, смелым и настойчивым минером. Согласно норм, дающих право на награждение на работах на сплошном разминировании, утвержденных Командующим I Украинским фронтом, — достоин награждения значком "ОТЛИЧНЫЙ МИНЕР". Справка выдана на предмет получения значка "ОТЛИЧНЫЙ МИНЕР" через Областной Совет Особвиохраны. ОСНОВАНИЕ: Приказ по 227 О.О.Р. № 32 от "4" февраля 1946 года.

КОМАНДИР 227 ОТД. ОТРЯДА РАЗМИНИРОВАНИЯ ПОЛКОВНИК /подпись/
/МИКИФОВ/. Круглая гербовая печать 227 Отдельный Отряд Разминирования

Відзнака М. Л. Худашеві «Відмінний мінер»

на **Желехівського** (1970 р.), **Івана Верхратського** (1971 р.), **Василя Щурата** (1972 р.), **Памву Беринду** (1974 р.) і пізнішу за часом студію про **Йосипа Лозинського** (1989 р.) ми подаємо в окремому розділі цієї «Добірки» не тільки, щоб актуалізувати поважну спадщину згаданих дослідників, але й щоб по-новому прочитати спадщину самого Михайла Лукича.

Об'єктом його студій ставали ті дослідники, що відіграли виняткову роль у розвитку українського мовознавства, але через складні суспільно-політичні обставини не були належно поціновані ні суспільством, ні наукою. Актуалізуючи неоціненну спадщину **Євгена Желехівського** (1844–1885), зокрема його основне дітище «Малоруско-німецький словар» (за життя автора вийшов лише том I, 1882 р., повністю 1886 р. за співпраці з С. Недільським), Михайло Худаш наголошує на доленосності цієї лексикографічної праці для розвитку української літературної мови не лише в Галичині. Це перший найповніший перекладний словник за всеохопністю лексичного матеріалу, базованого на живій народній мові (попри, в час невнормованості мовної системи, неминучого залучення до нього лексики з москвофільських видань Галичини) у контрастивному зіставленні з мовою-колонізаторкою – німецькою. Це видання, де вперше системно застосовано фонетичний принцип правопису, названий «желехівкою», що за тодішніх умов панування етимологічного правопису, неусталення правописних і мовних норм узагалі було явищем революційного й новаторського характеру. Саме поява цього словника 1886 року спричинилася до звернення професорів Чернівецького університету С. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера до Міністерства освіти і віросповідань у Відні з проханням узаконити застосування правопису цього словника (в основному збіжного з правописом П. Куліша) для галицьких та буковинських шкіл. Після гострої політичної боротьби з москвофілами, що обстоювали етимологічний правопис, спільний із московською мовою, 25 листопада 1892 року, відповідно до рескрипту австро-угорського Міністерства освіти і віросповідань, цей фонетичний правопис – «желехівка» став обов'язковий до застосування у школах Галичини та Буковини, але, на жаль, він не поширювався на видавництва та періодичні видання. Проте народномовний прорив у цій царині стався і, попри шалений спротив антиукраїнських сил, це внеможливило повернення в мові до чужинства та архаїзації.

Аналізуючи спадщину відомого природознавця, дійсного члена Наукового товариства ім. Т. Шевченка і першого голову математично-природничо-лікарської секції **Івана Верхратського** (1846–1919), Михайло Худаш зосереджує свою увагу на його досягненнях в українській діалектології, науково-природничій термінології, нормалізації літературної мови, зокрема в правописній царині. Віднайшовши в архівних матеріалах зізнання самого майбутнього дослідника: «*Малому хлопчині серце рвалося, коли чув, як знуцаються над руською бесідою*», – Михайло Худаш повносило розкрив неабиякі зусилля цього «*малого хлопчини*» у визбируванні питомої

української термінології та запровадженні її до наукових праць. Проте *«найбільшу цінність для сучасного дослідника української мови мають, безперечно, його діалектологічні праці»*, – зауважує Михайло Лукич. Професор Худаш, досліджуючи та актуалізуючи спадщину своїх видатних попередників, знову підтверджує своє перше наукове й невідступне впродовж усього свого наукового шляху захоплення діалектологією: від говірки рідного села Демні до народних основ історії української літературної мови. У приватній розмові зі мною він ділився своїм бажанням укласти словник говірки рідного села... Не встиг.

Зі статті Михайла Худаша про **Василя Щурага** (1871–1948) постає потужний мовознавчий аналітик, у поле зору якого потрапляють знакові теми розвитку нашої мовознавчої науки як показового національного самоусвідомлення. Йдеться передусім про видатний Щуратів переклад українською мовою *«Слова о полку Ігоревім»* та доданий до нього історичний та текстологічний коментар; про його принципи перекладу українською мовою світової класики, що стали підґрунтям у процесах формування сучасної української літературної мови на південно-східній основі; про взаємний, а не односторонній вплив у розвитку польської та української мов; про принципи запозичання лексики (зокрема, про *«Словар чужих слів З. Кузели»*) і, зрештою, про виняткової важливості соціолінгвістичні ідеї галицького граматикиста Івана Могильницького (1778–1831) в обороні української мови перед асиміляційною політикою польської та австрійської окупації Галичини.

Винятковою серед історичних лексикологічних та антропонімічних є розвідка про **Памву Беринду** (пр. 1550 та 1570–1632) *«у світлі антропоніміки»*, хоча, звісно, це *«світло»* підсвічує не лише нетиповий антропонім *Памво Беринда*, а цілий спектр галузей знань: історії, географії, релігії, політики. У цьому, до речі, своєрідність наукового апарату

Професор Худаш, досліджуючи та актуалізуючи спадщину своїх видатних попередників, знову підтверджує своє перше наукове і невідступне впродовж усього свого наукового шляху захоплення діалектологією: від говірки рідного села Демні до народних основ історії української літературної мови.

професора: лише із синтезу знань і міжгалузевих схрещень народжуються відповіді на складні наукові запитання. Розкриваючи, на перший погляд, лише сформульоване дискусійне завдання розвідки про форму і наголошування власного імени (*Памво* походить від грецького імени *Памвон* у формі іменника I відміни з наголосом на першому складі), Михайло Худаш пропонує свою **відантропонімну версію** трактування походження прізвища видатного українського лексикографа XVII століття *Беринди* в контексті «*вияснення структури й етимології [...] та її територіяльної локалізації на різних діяхронних зрізах*». Саме такий синтетичний метод аналізу **діяхронії+території+структури** уможливив отримати переконливий вислід і заперечити поширювану тривалий час належність Беринди до чужинців (молдован чи румунів). Михайло Худаш уперше етимологізує це прізвище не з огляду на історичне літописне тюркське плем'я *берендеїв*, відоме з X ст., а на основі гіпокористика спільнослов'янського власного імени-комполита зі складовим компонентом *Бер(и)-* на зразок *Беривой, Берислав, Беридраг* та ін. + поширений на українському західному Підкарпатті квалітативний формант *-инда* на зразок *Гр-инда, Мас-инда, Гош-инда* та ін. У зв'язку з цим, припущення про походження Памви Беринди з підкарпатського села Чайковичі, де, відповідно до Францисканської та Йосифінської метрик кінця XVIII – поч. XIX століття, «*Беринди уже нараховуються десятками*», має право на існування, хоча перші фіксації *Беринд* датовані XV ст., крім старопольських назв, і на Перемишльщині. Відтак у XVII ст. (1651 р.) Михайло Лукич виявив Беринд у списку посполитого рушення шляхти Львівської і Жидачівської земель як представників ходачкової шляхти з Чайковичів. Отже, як доводить професор, **антропонім – це не просто власна назва, а історично-територіяльна нитка роду носія імени та прізвища**. Зауважимо, що перші етимологізування науковця антропонімійного матеріалу припадають на 1964 рік у розвідці про українські козацькі особові назви (комполити і словосполучення) середини XVII ст. на матеріалі Ресстрів запорізького війська Богдана Хмельницького від 1949 року [див. Худаш 2005, с. 14].

У цій «Добірці...» розділ *Мовних портретів* завершує надважлива розвідка соціолінгвістичної проблематики про відомого галицького священика граматики, фольклориста, етнографа **Йосипа Лозинського** (1807–1889) – автора соціолінгвістичної концепції (ще задовго до О. Потебні) про **протиприродність свідомої зміни своєї національності** («*змінити свою національну належність зовсім не можна, її можна лише відректися*») і про **трактування мови як основного природного об'єднавчого чинника нації**: «*...ця мова, якою нас наділила сама природа, яку ми виссали з материнським молоком, у якій почав розвиватися наш найперший дух, якою наші уста вимовляли найперші слова, при звучанні якої наші матері і няні нас присипляли, яка нас усіх русинів злучила в єдину родину, – ця,*

кажу, мова є нашим найдорожчим спадком наших предків, а також найсильнішим вузлом» (1848 р.).

Не випадково Михайло Лукич в основу своєї розвідки, крім відомих праць Й. Лозинського «Grammatyka języka ruskiego (małoruskiego)», 1846 р., етнографічної праці «Ruskoje wesile», 1846 р., «О wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego», 1834 р. та ін. студій, бере передусім досі зовсім не знані статті Й. Лозинського «О зміні народности під виглядом на народність руску» (переклад з німецької мови Й. Левицького, 1849 р.) та «О образованию языка руського» (Перемишль, 1849 р.). Поява цієї Худашевої статті щойно 1989 року, у передчутті суспільно-політичних змін і чергового спалаху національного відродження українців, свідчить про постійне перебування Михайла Лукича в силовому полі націєлінгвальної проблематики, на теми якої раніше він аж ніяк не мав можливості висловлюватися відверто, про що додатково свідчить фрагмент із Його прощального листа до співробітників, що відкриває нашу «Добірку...»: *«Моїм щастям і втіхою була моя праця на науковій ниві, стремління внести в науку про знедолену рідну українську мову і посилену свою лепту»*. Саме ця блискуча розвідка про Й. Лозинського стала маніфестом соціолінгвістичних переконань і самого Михайла Лукича. Він промовисто зауважив, що позиція Й. Лозинського була *«реалізацією актуальних у його час у Галичині просвітницьких ідеалів передової української інтелігенції в справі відродження української національної свідомості через розвиток народної освіти, на базі сформування української літературної мови на народнорозмовній основі»*.

Із середини 60-х років об'єктом наукових зацікавлень Михайла Худаша поступово стає антропоніміка, зокрема історія формування і становлення українських прізвищ, а відтак 1977 року виходить друком перша в історії українського мовознавства праця з діяхронної (історичної) антропонімії *«З історії української антропонімії»* (захищена 1980 року як докторська дисертація) та розлога розвідка *«До питання класифікації українських прізвищевих назв XIV–XVIII ст.»*, 1980 р. У цій «Добірці...» ми пропонуємо розвідку професора *«З історії формування і становлення українських прізвищ»* (1969 р.) та у співавторстві з І. Фаріон дослідження про найпоширеніший в Україні прізвищевий суфікс -енко- *«До питання генези українського антропонімного форманта -енк-о (територіальне поширення в діяхронії)»*. Особливу цікавість, сподіваємося, у читача викличе одне з останніх антропонімних досліджень Михайла Лукича: з'ясування етимології дівочого прізвища видатної української поетки-націоналістки Олени Теліги – *Шовгенова* (2005 р.).

Цей науковий період праці в Інституті суспільних наук завершує фундаментальна лексикографічна пам'ятка у співавторстві з Л. Полюгою, І. Керницьким,

Д. Гринчишиним та ін. «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.», у 2-х томах, 1977–1978 рр. (5701 і 5827 слів). Тоді ж Михайло Лукич працює над створенням картотеки для «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», більшість випусків якого згодом стали об'єктом скрупульозних рецензій Михайла Лукича. До слова, рецензії професора – це окреме пізнавальне наукове явище. Михайло Лукич подає не лише фундаментальний та почасти критичний аналіз видання базових пам'яток нашої мови передмодерного часу, з якого постає дуже фаховий історик нашої мови, але й пропонує видати нашу святиню – Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр.! Знамените Євангеліє аж за 37 років таки вийшло 2001 року зусиллями видатного історика нашої мови, на жаль, уже теж покійного – Василя Німчука та дослідниці його мови І. Чепіги... Серед прозорливих Худашевих рекомендацій до видання була і вся полемічна література та українських літописів, більшість із яких побачили світ вже в третьому тисячолітті...

Як зауважує учениця Михайла Худаша М. Демчук [Демчук 2005, с. 638], поворотним моментом у його науковій біографії став 1980 рік – час переходу на посаду старшого наукового співробітника Інституту народознавства НАН України, де він здійснив свою давню діялектологічну мрію і написав розвідки «Основні риси бойківського говору» та «Основні риси гуцульського говору» як окремі розділи до колективної монографії «Бойківщина» та «Гуцульщина».

Серед новаторських розвідок цього періоду, які ми пропонуємо в цій «Добірці...», етимологізування відантропонімних етнонімів винятково на питомій порівняльній основі. Йдеться передусім про походження назв українських етнічних груп *бойки*, *гуцули*, *лемки*; історичних етнонімів *дреговичі*, *уличі*, *будини*; етнонімів *чехи*, *хорвати*, *серби*; імени вождя антів *Божа* та легендарного вождя (отця) русів *Ора* (*Орія*); легендарних засновників Києва *Кия*, його братів *Щека*, *Хорива* та сестри *Либеді*. Етимологізування цих непрозорих етнонімів та антропонімів поєднане спільною методологічною основою: всі ці назви відантропонімного питомого походження утворені способом реконструкції гіпокористиків від давніх слов'янських імен-комполітів на загальнослов'янській порівняльній основі. Таким способом вибито ґрунт з-під ніг тих науковців, що шукають коріння етимологічно складних антропонімів зазвичай у співзвучному апеліативному матеріалі переважно по дуже віддалених і неслов'янських краях. Як наслідок цієї реконструкційно-порівняльної методології на питомій основі, наша наука отримала чотири унікальні монографії Михайла Лукича (одна з них у співавторстві з М. Демчук) **про український карпатський і прикарпатський топонімікон** загальним обсягом 1.511 сторінок із повним показником досліджених назв населених пунктів як розкодованих знаків етногенетичної, історико-культурної і власне мовної інформації: «*Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропо-*

німні утворення)», 1991 (у співавторстві з М. Демчук), «Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів. Утворення від слов'янських автохтонних відкомполітичних скорочених особових власних імен», 1995 р.; «Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів)», 2004 р., «Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (відапелятивні утворення)», 2006 р.

Не знаю аналогів в українському мовознавстві, які можна було б означити як наукову квадрологію з українського етногенезу через ойконімію. Чому саме карпатський і прикарпатський терен став об'єктом вивчення? Тому що він на розхресті кількох шовіністичних державних зазіхань – Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини та оживлення сьогодні так званої волоської колонізації Східних Карпат. Цей терен один із фокусів українського етноутворення, ключ до духової і матеріальної культури карпатсько-балканського терену з повносилою і самодостатньою роллю українського первня, що блискуче доводить Худашева квадрологія: «Слід наголосити на необхідності активізації дослідження української ойконімії насамперед у справі посиленого останнім часом міжнародного зацікавлення слов'янським етно-і глотогенезом» [Худаш, Демчук 1991, с. 4].

Багато хто досліджував цю територію, наприклад, І. Вагилевич, С. Шараневич, А. Петрушевич, Я. Рудницький, З. Штибер, С. Грабець, М. Кордуба, а відтак і дослідники радянського періоду Ю. Карпенко, Є. Посацька-Черняхівська, О. Купчинський, Д. Бучко та ін. Однак професор Михайло Худаш знаходить свою, як ми вже зазначали, методологію дослідження: високофаховий спосіб скальпування ойконіма до його відантропонімного етимона: «**антропонім** – основа ойконіма» [Худаш, Демчук 1991, с. 13], а звідси вперше у світовій славістиці двохаспектність сформульованого завдання: «Дати

Зауважимо, що перші етимологізування науковця антропонімійного матеріалу припадають на 1964 рік у розвідці про українські козацькі особові назви (композити і словосполучення) середини XVII ст. на матеріалі Реєстрів запорізького війська Богдана Хмельницького від 1949 року [див. Худаш 2005, с. 14].

Етимологізування цих непрозорих етнонімів та антропонімів поєднане спільною методологічною основою: всі ці назви відантропонімного питомого походження і утворені способом реконструкції гіпокористиків від давніх слов'янських імен-композитів на загальнослов'янській порівняльній основі. Таким способом вибито ґрунт з-під ніг тих науковців, що шукають коріння етимологічно складних антропонімів зазвичай у співзвучному апелятивному матеріалі переважно по дуже віддалених і неслов'янських краях.

Чому саме карпатський і прикарпатський терен став об'єктом вивчення? Тому що він на розхресті кількох шовіністичних державних зазіхань – Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини та оживлення сьогодні так званої волоської колонізації Східних Карпат. Цей терен один із фокусів українського етноутворення, ключ до духової і матеріальної культури карпатсько-балканського терену з повною силою і самодостатньою роллю українського первня, що блискуче доводить Худашева квадрологія: «Слід наголосити на необхідності активізації дослідження української ойкономії насамперед у справі посиленого останнім часом міжнародного зацікавлення слов'янським етно- і глотогенезом»

Проте найосновніше в цій мегарозвідці – це обґрунтоване підтвердження через ойконім етногенетичних процесів саме українців як автохтонів на цих прикарпатських теренах.

генетичну інформацію не тільки про етимологізовані відантропонімні ойконіми, але й також аналогічну інформацію про їхні антропонімні етимони, в першу чергу темні та не виявлені нами в писемних джерелах» [Худаш 2004, с. 4].

Аби досягнути цієї мети, автор переходить через кілька етапів етимологізування ойконіма: а) звичай іменувати роди за іменами їхніх патріархів чи родоначальників має своє переконливе суспільно-історичне і суспільно-економічне мотивування; б) визначення типу досліджуваного ойконіма та встановлення його антропонімного етимона, себто розкриття його внутрішньої форми і своєрідності топоформанта; в) визначення первісного значення або семантичного способу виникнення ойконіма, а саме від якого свого часу ще реального номінаційного значення сформувався етимологізований ойконім і яким способом; г) встановлення походження антропонімного етимона ойконіма.

Ці головні етапи ойконімного етимологізування супроводжує порівняльно-історичний матеріал із різних слов'янських мов, переконливий обґрунтований аналіз морфологічних змін, субституцій, діалектних впливів чи звичайних писарських деформацій в ойконімі чи антропонімі, а також український важливий принцип стратиграфії – «пошуку структурно-топонімних шарів, залежних від часу і території» [Худаш, Демчук 1991, с. 30].

Новаторським є і принцип побудови етимологічного аналізу як наукової основи топоніміки: етимологізований матеріал подано не за функційно-семантичним наповненням топоформанта, як це переважно практикують у топоніміці, «а за обраним у даному випадку для дослідження структурно-етимологічним типом його етимонів – відапелятивних антропонімів у алфавітному порядку, тобто кожен досліджуваний ойконім в окремій словниковій статті» [Худаш 2004, с. 4]. Це умож-

ливліє за потреби розгорнути широке етимологізування з урахуванням мотивів номінацій і характеру антропонімної основи, а подекуди і її реконструкції, що разом збагачує втрачений і потенційний український антропонімікон.

Кожна з чотирьох монографій має свій об'єкт вивчення, зокрема в першій з них (1991 р.) – це ойконіми відантропонімного походження лише двох структурних різновидів:

1) ойконіми, утворені від антропонімів-комполітів (від давніх слов'янських комполітних особових власних імен типу *Бориславъ*; від відкомполітних індивідуальних або сімейно-родових прізвиць уже здебільшого новітнього українського (а не давньоукраїнського) походження з виразною конотацією типу *Мисколизъ*;

2) ойконіми, що виникли від антропонімів – відкомполітних похідних винятково внутрішнього усічення (синкопи) імен-комполітів типу *Кагуй, Долобъ*, серед яких і похідні «indeclinabile-nomen» на зразок *Выбранъ, Ненадъ*. Зосередженість на такому аспекті дослідження – це також дорога першовідкривачів. Автори визначають основні класифікаційні словотвірні типи імен-комполітів як найархаїчнішу базу ойконімів. Поряд із цим зосереджено увагу на співзвучності імен-комполітів із кореневими основами апеліативів як одним із найскладніших завдань і навряд чи у всеохопному аспекті його можливо здійснити. Попри це, запропоновано основні критерії розмежування відапеліативних та відкомполітних імен, що базовані «на узагальненні якскраво виражених типологічних закономірностей вияву відповідних антропонімійних явищ у загальнослов'янському масштабі» [Худаш, Демчук, 1991, с. 24]. Таким способом без зайвого роздвоєння чи хитання автори обирають підставу: «антропоніми, які, з одного боку, можна розглядати як відкомполітні або відапеліативні, а з другого – і як церковно-християнські імена, – це первісно все-таки відкомполітні утворення. Адже, як відомо, найбільш архаїчною антропонімійною категорією були імена-комполіти» [Худаш, Демчук, 1991, с. 26]. Це значною мірою забезпечує подальших дослідників від нерезультативного блукання межі пошуками чужомовних етимонів, що, на жаль, спостерігаємо як тенденцію в сучасних ономастичних дослідженнях, а також типове нехтування стратиграфічного принципу, через що відапеліативні топоніми розглядають як давніші від відантропонімних, а під час етимологізування ойконімів взято до уваги лише твірну основу ойконіма в зіставленні зі співзвучною загальною назвою. До того ж у таких випадках знехтувано не тільки семантикою топоформантів, топонімною своєрідністю, але і наявними в мові чіткими закономірностями творення субстантивів зі значенням місця тощо. На підставі цих стислих загальних уваг щодо стратиграфії слов'янських топонімів автори формулюють засадничі критерії ойконімного аналізу: досліджуючи не тільки українські, але й інші слов'янські ойконіми, які виступають

у патронімній і посесивній формах, незалежно від лексичного характеру їхніх твірних основ, треба завжди мати на увазі, що це передусім відантропонімі, а не відапелятивні утворення.

Друга, вже одноосібна монографія Михайла Худаша з цієї проблеми [Худаш 1995], за об'єкт дослідження має ойконіми, утворені від відкомполітичних слів'янських автохтонних особових власних імен, що виникли шляхом усічення преполітичних або постполітичних компонентів імен-комполітичів. В окремих розділах виділено назви населених пунктів, утворені від сумнівно відкомполітичних слів'янських автохтонних власних імен цієї самої структури. Така композиція другої частини цього цілісного дослідження лише підтверджує слушність сформульованих у першій монографії критеріїв щодо розмежування відантропонімичних і відапелятивних ойконіми.

Третя монографія [Худаш 2004] має за основний об'єкт відапелятивні утворення, хоч долучено сюди і близько 250 ойконіми, утворених від слів'янських автохтонних відкомполітичних скорочених особових власних імен, що помилково або через недогляд не взято до уваги в попередніх працях. Ця «помилковість» радше свідчить про злагожену дію системи, в якій етимологізовано ойконіми, що *«є своєрідними пам'ятками соціальної і культурної історії нашого народу, історії його мови, багатства його народного іменника в глибокому і мені глибокому минулому. У зв'язку з цим ці пам'ятки як живі свідки нашого минулого необхідно зберігати як народну святиню...»* [Худаш 1995, с. 300].

Четверта монографія цієї праці-подвигу досліджує відапелятивні утворення, де встановлено *«не лише етимон досліджуваного ойконіма, але й, у міру потреби, також походження або семантику цього етимона»* [Худаш 2006, с. 13–14].

Грунтовний етимологічний аналіз засвідчив низку фундаментальних положень: реліктовість і давня, ще праслов'янська генеза антропонімичних етимонів абсолютної більшості цих ойконіми свідчить про глибоку давнину їхнього виникнення, що, своєю чергою, підтверджує автохтонність українського карпатського і прикарпатського терену в найдавніші періоди.

Не менш важливо й те, що аналізовані структурні типи ойконіми зберегли 147 писемно не засвідчених антропоніми-комполітичів на зразок *Добростань* та уможливили реконструювати понад 100 писемно не засвідчених імен-комполітичів типу *Занеборь*. Серед відапелятивних ойконіми виявлено низку рідкісних, архаїчних апелятивів і лексичних діалектизмів на зразок *Гамулець*, *Кукизів*. Проте найосновніше в цій мегарозвідці – це обгрунтоване підтвердження через ойконім етногенетичних процесів саме українців як автохтонів на цих прикарпатських теренах.

Можна, звісно, дискутувати щодо окремих етимологій, бо, зрештою, кожна етимологія – це наукова гіпотеза, однак від цього ця зведена ойконімна будівля з відантропонімичним фундаментом не похитнеться.

Цікавий і визначальний ще один аспект: як уся ця праця-подвиг читається і засвоюється? Анатоль Франс свого часу зазначив, що найкраща книга для читання – це словник. Цю квадрологію, написану у формі словника, можна вважати науковою інтригою в кожній його окремії словниковій ойконімній статті. Автор із умінням детективного жанру розкручує плетиво, здавалось би, непроникної і нерозгаданої назви. Лише багатий досвід науковця й онімна інтуїція як наслідок невсипущої щоденної праці вможливилює доводити до логічного завершення кожен ойконімну статтю. Це щось на кшталт наукової магії, що здатна притягнути до себе не лише науковців-ономастів, але і найширший загаль, якому не може бути не цікаво пізнавати етимони, а отже, знаки культури рідних місць проживання. Такого типу праці, попри їхню найвищу науковість, помножують шанувальників мови як найбільшої загадки світу, можливої до пізнання. У цьому алхімічність слова й мови Михайла Лукича. Йому вдається досягати такого синтезу наукової об'єктивності й прозорливості з відкритістю матеріалу для загально не тільки з огляду на блискуче оперування самостійно розробленою методологією і методикою дослідження, але й через безумовну залюбленість у сам об'єкт студіювання, а також і через усвідомлення межової відповідальності **за кожен проетимологізований ойконім як символ української культури.**

І ще через одне важливе усвідомлення маємо такий набуток: те, що ми знаємо в мові, – мізерне, те, чого не знаємо, – безмежне. Тому наприкінці однієї з монографій Михайло Лукич зазначає: *«Окремого дослідження ще вимагають уже не відантропонімні ойконіми, а відапелятивні, відтопонімні (відгідронімні, відоронімні), відетнонімні, утворені від назв об'єктів матеріальної або духовної культури чи об'єктів, створених самою людиною т.зв. культурні назви»* [Худаш 2004, с. 14].

У цій «Добірці...» як приклад скруппульозного етимологізування ойконімів подаємо окремі розвідки про походження населеного пункту *Чешибіс, Опішнтя (Опішне)*, а також про найдавніші назви населених пунктів Українських Карпат посесивного типу на *-ь (-ja, -je) Жаб'є, Сколе, Тухля*. У розвідці про *Опішню* Михайло Лукич слушно згадує про московізацію українських ойконімів з історичним кінцевим *-о* типу *Славське, Стільське* на кінцевий *-е*: *Славське, Крупське, Стільське* і водночас, як дуже глибокий і системний дослідник, застерігає, що у випадкові з населеним пунктом *Опішнтя (-е)* діяли не позамовні, а винятково мовні чинники.

Тільки для тих, що постійно йдуть і зростають, горизонти досліджень віддаляються, однак за ними застаються пам'ятники досягнутого. Тому абсолютною вершиною в його ономастичних студіях стала остання монографія, що вийшла вже по відході Майстра у Вічність, – *«Походження імен та релігійно-міфологічні функції давньоруських і спільнослов'янських язичницьких божеств»* (1060 сторінок)

Цю квадрологію, написану у формі словника, можна вважати науковою інтригою в кожній його окремій словниковій ойконімній статті. Автор із умінням детективного жанру розкручує плетиво, здавалось би, непроникної і нерозгаданої назви. Лише багатий досвід науковця й онімна інтуїція як наслідок невсипуючої щоденної праці вможливує доводити до логічного завершення кожну ойконімну статтю. Це щось на кшталт наукової магії, що здатна притягнути до себе не лише науковців-ономастів, але і найширший загал, якому не може бути не цікаво пізнавати етимони, а отже, знаки культури рідних місць проживання. Такого типу праці, попри їхню найвищу науковість, помножують шанувальників мови як найбільшої загадки світу, можливої до пізнання. У цьому алхімічність слова й мови Михайла Лукича.

[Худаш 2012], де докорінно переглянуто дотеперішні основні погляди дослідників на походження імен давньоруських і спільнослов'янських язичницьких божеств у контексті їхніх релігійно-мітичних функцій, відтак винятково на питомому праслов'янському, чи ще протослов'янському ґрунті, проетимологізовано дохристиянський теонімний пантеон, що має відантропонімне (божества вищого ряду) і відапелятивне (божества нижчого ряду) походження: *Білобог, Бог, Велес-Волос, Дажбог, Дана, Дива, Див-Дий, Желя, Жива, Купало, Лада, Леля, Лель, Мокоша, Морена, Пек, Переплут, Перун, Полель, Радогост, Род і Рожаниці, Сварог, Сварожич, Святovit, Смаргел-Семаргел, Стрибог, Троян, Тур, Хорс, Чорнобог, Чур, Ярило...* Сподіваюся, що кожен дослідник, що знову братиметься до цієї надскладної теми, за настільну матиме цю революційну монографію професора Худаша, що виконана, за влучним спостереженням академіка С. Павлюка, «*під методологічним мікроскопом, щоб не допустити щонайменшого прорахунку у стрункості наукового доведення*» [Павлюк 2012, с. 1041].

Пригадую нашу останню зустріч із Михайлом Лукичем 28 квітня 2011 року. Коли зайшла до його кабінету, то на підвіконні побачила грубезний стос віддрукованого тексту. Підозрюючи, що це комп'ютерний видрук давноочікуваної монографії про теоніми, запитала, чи то, власне, вже завершена розмова з богами? Михайло Лукич, водячи електробритвою по щоці, ніби жартома відповів: «*Так, завершена. Пора мені вже йти*». «*А то куди ж Ви зібралися, чи не на гулі?*», – жартівливо перепитала. Побачила хіба гіркий усміх...

Минуло тринадцять днів – і 11 травня на 86 році життя Михайла Лукича не стало, і ще більшого значення набула його унікальна і неосяжна мовознавча спадщина, пізнавати яку задля глибшого засвоєння варто окремими порціями, що ми й пропонуємо цим виданням.

Проте особливою оздобою в ономастичних розвідках Михайла Худаша вважаємо одну з його останніх ідеологічно засадничих статей «*Як, чому і коли Русь стала Україною, а русини стали українцями?*», 2005 р. Здається, після цього діяхронного лексико-синтаксичного та етимологічного аналізу хороніма *Україна* (спосіб деапелятивації у *края* > *украї* > *украина* > (*україна*)) та етноніма *українці* більше нема чого промишляти на цьому ономастичному полі...

У прощальному листі Михайла Лукича до співробітників є дуже щемливі й настановчі слова для нас усіх: «...*Скажу лише усім: прощайте, не поминайте лихом, хай Господь Бог має вас у своїй ласці та опіці, дарує вам многоліття. А ще бажаю всім щиро любити свою Батьківщину Україну, боротись за збереження її самостійності*». Його титанічна праця на науковій мовознавчій ниві була, є і буде найвідданішою боротьбою за самостійність України і натхненням для нас, його учнів та послідовників, продовжувати Його велику справу в осягненні сили та краси нашої Мови.

Література

Демчук 2005 – *Демчук Марія*. Михайлові Худашу – 80 // Народознавчі зошити. – 2005. – № 5–6. – С. 636–640.

Павлюк 2012 – *Павлюк Степан*. Новий обґрунтований погляд // *Худаш Михайло*. Походження імен та релігійно-міфологічні функції давньоруських і спільнослов'янських язичницьких божеств. – Львів, 2012. – С. 1039–1043.

Худаш 1948 – *Худаш М.* Діалектологічна експедиція ЛДП в Закарпатську Україну // Львівський державний педагогічний інститут. Наукові записки. – Львів, 1948. – Т. 2. – С. 200.

Худаш 2005 – *Худаш Михайло*. Бібліографічний покажчик. – Львів, 2005. – 36 с.

Худаш, Демчук 1991 – *Худаш Михайло, Демчук Марія*. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення). – Львів, 1991. – 266 с.

Худаш 1995 – *Худаш Михайло*. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів. Утворення від слов'янських автохтонних відкомполітичних скорочених особових власних імен. – Львів, 1995. – 260 с.

Худаш 2004 – *Худаш Михайло*. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів). – Львів, 2004. – 534 с.

Худаш 2006 – *Худаш Михайло*. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (відапелятивні утворення). – Львів, 2006. – 451 с.

Худаш 2012 – *Худаш Михайло*. Походження імен та релігійно-міфологічні функції давньоруських і спільнослов'янських язичницьких божеств. – Львів, 2012. – 1060 с.

Яців 2005 – *Яців Роман*. Інтелектуальні вершини Михайла Худаша // Народознавчі зошити. – 2005. – № 5–6. – С. 647.